

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТРАХУВАННЯ МАЙНА ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ

Анотація. У статті акцентується увага на сучасних проблемах недосконалості законодавства у галузі страхування. Це спричиняє низку проблем у страхуванні майна громадян. До них відносять відсутність закону «Про договір страхування», який би враховував специфіку страхування майна громадян, невизначеність поняття договору страхування майна, відсутність положень щодо дистанційного укладення договорів страхування майна фізичних осіб тощо.

Ключові слова: закон «Про договір страхування», договір страхування майна, істотні умови договору страхування майна, страхова культура, страховий поліс.

Summary. The article focuses on contemporary issues imperfection of legislation in the insurance industry. This causes a number of problems in the property insurance. These include the absence of a law «On insurance contract» that would take into account the specifics of property insurance; The concept of uncertainty of property insurance; no provisions for remote contract of insurance of natural persons and so on.

Key words: law «On insurance contract», a contract of property insurance, the essential terms of the contract of insurance, property insurance culture, an insurance policy.

Постановка проблеми. Правове забезпечення будь-якої галузі економіки є головною умовою її функціонування у сучасному цивілізованому світі. Страхування майна громадян є важливим компонентом у забезпеченні соціального захисту населення країни, підвищення його добробуту. Успішне розв'язання суперечок між сторонами бізнес-процесів, що виникають у взаємовідносинах між страхувальником і страховиком, є показником досконалості правового забезпечення галузі; що впливає на формування довіри до страхового бізнесу та на імідж страхових компаній. Тому розвиток та удосконалення законодавства у галузі страхування майна громадян є одним із важливих напрямів її активізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальним питанням правового регулювання страхування присвячено праці А. Граве, В. Грибанова, В. Ідельсона, О. Йоффе, Н. Легздинга, Л. Лунца, Я. Магазинера, В. Мамутова, С. Михайлова, В. Ойгензіхта. Особливе місце у розробленні загальної теорії правової регламентації страхування посідають наукові роботи В. К. Райхера, В. І. Себровського та А. Манеса.

Однак, незважаючи на вагомий внесок зазначених вчених у вирішення проблем правового забезпечення страхування, поглиблених досліджень потребують питання законодавчого врегулювання відносин зі страхування майна громадян.

Мета статті — виявлення проблем у правовому забезпеченні страхування майна громадян та обґрунтування потенційних шляхів їх вирішення.

Інформаційну базу дослідження складають :законодавчі та нормативні акти України, які регламентують діяльність страховиків; матеріали Міністерства фінансів України та Національної комісії, що здійснює державне регулювання у

сфері ринків фінансових послуг; офіційні статистичні матеріали; спеціальна економічна література; матеріали семінарів, конференцій тощо. У процесі дослідження застосовувались: діалектичний метод пізнання, метод наукової абстракції, аналізу та синтезу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сфера страхових відносин базована на відповідній правовій основі, що містить значну кількість різноманітних нормативно-правових актів, які загалом утворюють страхове законодавство. Правові норми, що складають його зміст, утворюють комплексний правовий інститут — страхове право. Вони регламентують суспільні відносини, що виникають у процесі формування і використання спеціальних страхових фондів грошових коштів. Різноманітність і складність названих суспільних відносин зумовили потребу у їхній правовій урегульованості нормами різних галузей права: адміністративного, фінансового, цивільного, соціального забезпечення тощо [1, с. 187–205].

Джерелами страхового права є нормативно-правові акти різного рівня і, як зазначалося, низку галузей вітчизняного законодавства, що також зумовлено комплексним характером цього інституту. До важливих нормативних актів, норми яких регулюють відносини страхування і є основними в системі страхового законодавства, належать: Конституція України, Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, Закон України «Про страхування», укази та розпорядження Президента, постанови (розпорядження) уряду, акти галузевих міністерств та відомств (положення, інструкції, регламенти, правила, статuti), локальні нормативні акти [1, с. 190].

Закон «Про страхування» є головним державним актом, в якому визначаються основні

поняття, обов'язки та права сторін. Правове забезпечення страхування майна громадян не є досконалим. У сучасних умовах існує низка питань, які залишаються поза правовим полем. Виявлені проблеми свідчать про необхідність удосконалення нормативно-організаційного забезпечення страхових відносин.

Перш за все з'ясування потребує поняття договору страхування майна. Як відомо, договір страхування забезпечує низку бізнес-процесів у взаємовідносинах між страхувальником та страховиком. У розрізі видів страхування такі процеси різняться і не можуть розглядатися у загальному виді. Тому є пропозиція прийняття окремого закону України «Про договір страхування», у якому поняття, права та обов'язки сторін у процесі взаємодії будуть визначені та регламентовані у розрізі видів страхування. Для страхування майна громадян це має стати важливим етапом у забезпеченні його активізації.

Прийняття закону «Про договір страхування» забезпечить можливість визначити у ньому поняття договору страхування майна, яке на теперішній час відсутнє.

Так, у Законі України «Про страхування» договір страхування — це письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування (надати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору [2].

О. Д. Вовчак зазначає, що договір страхування є цивільно-правовою угодою між страхувальником і страховиком, що регулює їхні взаємні обов'язки відповідно до умов визначеного виду страхування. У своїй основі договір страхування — це договір про передання та прийняття ризику. Страховик за страхову премію зобов'язується відшкодувати страхувальнику втрати, які відбулися у зв'язку з настанням зумовленої в договорі події. Договір укладається на основі правил страхування [3, с. 50–55].

С. С. Осадець визначає, що договір страхування — це угода двох або кількох осіб, яка спрямована на встановлення, зміну або розірвання між ними правових зв'язків (прав і обов'язків) [4, с. 156–166].

Підсумовуючи, сутність договору страхування майна уточнимо таким чином — це письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання здійснити страхову виплату (надати допомогу, виконати послугу тощо) страхувальнику або іншій

особі, визначеній у договорі страхування страхувальником у разі знищення або пошкодження майна, а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

Щороку українські суди розглядають приблизно 1,5 мільйона цивільних справ [5]. Інформацію щодо того, скільки з них припадає на частку страхових компаній, страховики розкривають вкрай неохоче. Ані у Верховному Суді загальної юрисдикції, ані у Верховному Господарському Суді такої статистики не ведуть. Немає таких даних і в Нацфінпослуг і у громадської організації страховиків [6]. Проте відомими є причини, за якими клієнти страхових компаній звертаються до Феміди. Як правило, це розмір страхового відшкодування, який не задовольняє клієнта, та відмова у виплаті. Причому дійсно обґрунтовані вимоги виплатити гроші складають дуже незначний відсоток. В основному ж громадяни просто неправильно тлумачать закон, договір або правила страхування. Страхувальники ставлять свій підпис під договором страхування, не читаючи його і не знайомлячись із правилами страхування [7].

Дійсно, у судах страхувальники нерідко посилаються на те, що вони не були ознайомлені з правилами страхування, хоча, як правило, у договорах зазначено, що страхувальник із правилами ознайомлений. Такий обов'язок, закріплений у статті 20 Закону № 85/96-ВР, не завжди виконується страховиком. Для ознайомлення з правилами страхування, які є багатосторінковим документом, містять значний обсяг специфічної інформації та термінології, незрозумілих для широкого загалу, недостатньо лише разового прочитання їх в умовах обмеженого часу та можливостей під час укладення договору. Для повного ознайомлення із зазначеними правилами необхідно видати клієнту копію у постійне користування. Правила страхування за своєю природою є локальним нормативним актом для страховика і, не будучи правовим актом, не мають юридичної сили та не є обов'язковими для страхувальника. Для того, щоб ці правила стали джерелом регулювання страхового правовідношення та обов'язковими для обох сторін, вони тим чи іншим чином мають бути вписані у договір страхування. Тобто первинним у взаємовідносинах сторін є договір, і якщо в ньому міститься посилання на правила страхування, то в такому випадку вони будуть обов'язковими для обох сторін.

Причинами відмови у виплаті страхового відшкодування часто є нерозуміння страхувальником, неправильне або спірне трактування таких понять, як набрання чинності договору страхування, строки повідомлення про настання страхового випадку тощо.

Законодавець у ст. 18 Закону № 85/96-ВР розмежує поняття «укладення» договору і «набрання ним чинності». Договір страхування набирає чинності з моменту внесення першого страхового платежу, якщо інше не передбачено договором страхування. Тобто момент укладення договору може не збігатися з моментом набрання ним чинності. Юридичне значення має той факт, що коли договір страхування укладено, але перший платіж не внесено (тобто договір не набрав чинності), страховик не зобов'язаний здійснювати страхову виплату, навіть якщо випадок відбувся.

Стосовно моменту набрання чинності договором страхування, тобто здійснення першого платежу, слід враховувати, що коли він здійснюється готівкою, то цей факт має підтверджуватися видачею встановленого законодавством розрахункового документа — квитанції, касового чека тощо. При сплаті першого платежу у безготівковій формі договір набирає чинності з дати надходження коштів на рахунок страховика, якщо сторони не домовилися про інше в договорі.

Щодо форми договору страхування: вона є письмовою, причому недотримання цієї вимоги, встановленої ст. 981 ЦК, робить такий договір недійсним. Проте в цьому випадку слід пам'ятати положення ч. 2 ст. 218 ЦК: якщо договір укладено усно і одна зі сторін здійснила платіж, а інша прийняла його, можливе визнання договору дійсним. Інакше договір є недійсним з моменту його укладення і жодних цивільно-правових наслідків, крім наслідків недійсності договору, не породжує.

Виникають спірні питання і стосовно застосування вимог п. 5 ч. 1 ст. 989 ЦК щодо неповідомлення страховика про настання страхового випадку у строк, встановлений договором, і створення йому в такий спосіб перешкод у визначенні обставин, характеру та розміру збитків. Наслідком невиконання страховальником цього обов'язку є відмова страховика від здійснення страхової виплати відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 991 ЦК.

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 991 ЦК страховик має право відмовитися від здійснення страхової виплати у разі несвоєчасного повідомлення страховальником без поважних на те причин про настання страхового випадку.

У системному зв'язку з п. 5 ч. 1 ст. 989 ЦК, яким на страховальника покладено обов'язок повідомити страховика про настання страхового випадку у строк, встановлений договором, правове значення має повідомлення страховика про настання страхового випадку у строк, який дає страховику можливість дослідити обставини справи та дійти висновку про визнання його страховим випадком чи відмову в цьому. Сам факт порушення страховальником визначеного договором страхування строку подання документів, що стосуються страхового випадку, за наявності факту своє-

часного повідомлення страховика про настання страхового випадку не може бути підставою для відмови від здійснення страхової виплати.

За змістом ч. 1 ст. 991 ЦК та ч. 1 ст. 26 Закону № 85/96-ВР страховик має право відмовитися від здійснення страхової виплати у разі одержання страховальником повного відшкодування збитків за договором майнового страхування від особи, яка їх завдала. Тобто, виходячи зі змісту цих норм, можна зробити висновок, що коли виникає страховий випадок, страховик зобов'язаний виплатити страхове відшкодування, а інші умови договору є підставою для відмови лише в тому разі, якщо таке порушення положень договору страховальником перешкодило страховику переконатися, що ця подія є страховим випадком, і має оцінюватися окремо у кожному випадку. Зокрема, несвоєчасне повідомлення страховика про настання страхового випадку саме по собі не може бути підставою для відмови від страхового відшкодування, а лише в тому випадку, коли воно позбавляє страховика можливості дізнатися, чи є ця подія страховим випадком, тобто якщо буде доведено, що відсутність у страховика відомостей про це могло вплинути на його обов'язок виплатити страхове відшкодування.

Договір страхування та закон передбачають строки виплати відшкодування, але страховик може перевіряти обставини страхового випадку, тому цілком можливо на законних підставах затягувати процес щодо прийняття рішення про визнання випадку страховим та виплату страхового відшкодування. Прикладом цього є справа Київського районного суду м. Полтави за позовом М. до страхової компанії «Інкомстрах». Під час розгляду справи суд встановив, що після настання страхового випадку страховальник на виконання своїх зобов'язань своєчасно надав страховику всі необхідні документи. Страховик, незважаючи на встановлений умовами договору строк для прийняття рішення про виплату страхового відшкодування або відмову у такій виплаті, таких рішень не прийняв. На підтвердження своїх вимог про отримання страхового відшкодування страховальник неодноразово направляв заяви-вимоги про страхові виплати, що також залишалися без реагування. Після сплину піврічного строку очікування рішення страхової компанії про виплату страхового відшкодування або про відмову в цьому позивач звернувся до суду за захистом свого права. Зважаючи на це, на думку колегиї суддів зазначеного суду, відсутність як такого рішення страховика про відмову у виплаті страхового відшкодування не може вважатися підставою для відмови у задоволенні позову про стягнення таких виплат, оскільки останнє може свідчити про зловживання страховиками своїми правами та мати на меті навмисне затягування строків виконання зобов'язань перед страховальниками.

У кожному окремому випадку суду необхідно зібрати докази та оцінити, чи були затягування та бездіяльність страховика фактичною відмовою у виплаті страхового відшкодування [7].

Досі нормативно неврегульованим залишається страхування майна громадян через Інтернет. У період економічної кризи, коли учасники страхового ринку активно шукають способи заощадження, дистанційне обслуговування стає дедалі популярнішим. Інтернет-страхування допомагає економити, а ще воно дозволяє страховику та страховим посередникам обслуговувати найбільшу кількість клієнтів у найменші строки. Утім, незважаючи на поширення технологій прямих продажів на продаж страхових послуг через Інтернет, ці процеси майже неврегульовані законодавчо. Інтернет-страхування передбачає укладення та обслуговування договорів страхування за допомогою дистанційних засобів зв'язку. І хоча сучасні технології дозволяють здійснити всі дії з укладення договору без фізичної присутності сторін правочину, використання паперових бланків і форм у страховому процесі не піддається швидким змінам. Очевидно, проблема пов'язана із правовим регулюванням, яке не дозволяє використовувати новітні технології повною мірою. Імперативна вимога законодавства (ст. 981 ЦК, ст. 16 Закону «Про страхування») щодо письмової форми договору страхування дозволяє здійснити цей правочин дистанційно лише із застосуванням електронного цифрового підпису (*dani* — ЕЦП). Відповідно до закону використання ЕЦП не змінює порядку підписання договорів, встановленого для вчинення правочинів у письмовій формі. Водночас ЦК закріплює, що використання ЕЦП припускається у випадках, встановлених законом, іншими актами цивільного законодавства або за письмовою згодою сторін (ст. 207 ЦК), яка має містити зразки відповідного аналога власноручних підписів. Оскільки в законодавстві про страхування немає вказівки на припустимість використання ЕЦП під час укладення договорів страхування, необхідна письмова згода сторін. Але процедура надання такої згоди не зовсім зрозуміла: чи буде вимога щодо її надання виконаною, наприклад, при обміні електронними листами із зразками ЕЦП? Законодавство не роз'яснює це питання, а відповідної практики укладення договору страхування в Україні, на жаль, немає. Недостатньо врегульованим є також статус паперових копій електронних документів і порядок їх посвідчення. Нотаріусам надано повноваження посвідчувати ЕЦП за наявності в них відповідної технічної можливості для роботи з електронними документами. Центри сертифікації мають право засвідчувати наявність електронного документа на певний момент часу. Але хто і в якому порядку має посвідчувати паперові копії документа, законодавство не пояс-

нює. Зазначені прогалини спричиняють низький попит на послуги ЕЦП. Недивно, що відносини щодо використання цифрового аналогу власноручного підпису розвиваються в Україні дуже повільно. Зокрема, Закон «Про електронний цифровий підпис» і Закон «Про електронні документи та електронний документообіг» набрали чинності 1 січня 2004 р., а перший центр сертифікації ЕЦП було відкрито лише в січні 2006 р. В Україні зареєстровано 35 суб'єктів, які надають послуги, пов'язані з ЕЦП. Це засвідчувальні центри та центри сертифікації, з яких лише 20 акредитовані. А щоб ЕЦП можна було прирівняти за правовим статусом до власноручного підпису, потрібно користуватися послугами виключно акредитованих центрів. Не менш важливо й те, що вартість програмного забезпечення для користування ЕЦП з посиленням сертифікатом відкритого ключа, що може використовуватися без обмеження відповідно до законодавства України, становить близько 500 грн. Небезпідставними є сумніви щодо великої кількості бажаючих придбати таке програмне забезпечення для укладення договору страхування. Викладене дозволяє зробити висновок про необхідність удосконалення законодавства у сфері електронного документообігу для підвищення довіри потенційних користувачів ЕЦП до електронного документообігу та популяризації дистанційного укладення договорів страхування майна фізичних осіб.

Страховики вже декілька років інтегрують у власні сайти інтерфейс для розрахунку за страхові послуги електронними грошима, незважаючи на те, що їх використання майже неврегульоване в Україні. Нацкомфінпослуг займає позицію невтручання в регулювання цих процесів, посиляючись на відсутність повноважень (лист Держфінпослуг № 397/08-11 від 15.04.2004 р.), а Національний Банк України регулює виключно діяльність банків, пов'язану з випуском електронних грошей, та її моніторинг (Положення про електронні гроші в Україні, затверджене Постановою правління НБУ № 178 від 25.06.2008 р.). Залишається чекати на прийняття Закону «Про електронну комерцію», який закріпить взаємні права, обов'язки та відповідальність користувачів електронних грошей та торговців товарами і послугами. Дистанційне надання страхових послуг вимагає і посиленої уваги до питань захисту прав споживача — сторони договору, менш поінформованої щодо споживаної послуги і через це менш захищеної, ніж продавець. Недостатній рівень захисту прав споживачів зменшує їхню довіру до ринку страхових послуг, скорочує попит на них та погіршує інвестиційний клімат на ринку. Для подолання таких негативних наслідків уряд проводить активну роботу із врегулювання сфери захисту прав споживачів. Так, у 2009 р. було

розроблено Концепцію захисту прав споживачів небанківських фінансових послуг (далі — Концепція), у 2010 р. затверджено План заходів щодо її реалізації. Концепція передбачає приведення українського законодавства у відповідність до законодавства ЄС, зокрема — до Директиви Європейського Парламенту та Ради ЄС про дистанційну торгівлю та фінансові послуги споживачам № 2002/65/ЄС від 23.09.2002 р. Серед напрямів захисту прав споживачів, які Україні бажано запозичити з європейського досвіду, можна виокремити захист від нав'язування послуг споживачу, а також заходи щодо захисту від шахрайського використання пластикової карти. Особливої уваги потребує захист персональних даних споживача. Інтернет-страхування нерозривно пов'язане зі збереженням інформації про страхувальника в базах даних страховика. На сьогодні в Україні немає спеціального закону, який би чітко визначав, що є персональними даними і який режим доступу на них поширюється. Конституція закріплює загальну заборону на збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди. Закон «Про інформацію» декларує, що інформація про особу охороняється законом, але не класифікує таку інформацію як конфіденційну. Згідно із Законом «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» захищається інформація з обмеженим доступом, вимога щодо захисту якої встановлена законом. У сфері страхування Нацкомфінпослуг вимоги щодо забезпечення конфіденційності та захисту даних в інформаційних системах встановлено тільки для страховиків, що здійснюють страхування життя. Очевидно, що неузгодженість термінів і прогалини в регулюванні відносин щодо захисту персональних даних спричиняють потребу в уніфікованому акті у цій сфері. Тільки 1 січня 2011 р. набрав чинності Закон «Про захист персональних даних», проект якого було зареєстровано у ВР ще 25 березня 2008 р., а прийнято парламентом лише 1 червня 2010 р. Оцінка цього нормативно-правового акта не може бути однозначною і заслуговує на окрему статтю. Зауважимо лише, що цей Закон є новим кроком України до європейської інтеграції та забезпечення основоположних прав людини. Проте вже зараз юристи та представники бізнес-кіл дискутують з приводу недоцільності та практичної неможливості виконання положень нового документа. Інтернет-страхування є технологією продажу страхових послуг, вигідною як для їх продавців, так і для їх споживачів. Страховики економлять на адміністративних витратах та швидше обслуговують клієнтів. Споживачі отримують рівний доступ до максимально широкого асортименту страхових послуг. Водночас використання цієї технології потребує детальнішого та чіткішого правового регулювання електронного документообігу в ци-

вільному обігу, нормативного закріплення статусу користувачів електронних грошей, приведення законодавства про захист прав споживачів у відповідність до актів європейського законодавства [8].

Висновки і пропозиції. Недосконалість правового забезпечення у страхуванні майна громадян створює низку проблем. У напрямку європейського розвитку необхідним є нормативне врегулювання відносин, що виникають між сторонами страхового договору на різних етапах бізнес-процесів. На мою думку, потрібно прийняти Закон України «Про договір страхування», де має бути визначено поняття договору страхування майна громадян. Страховики не повинні нехтувати обов'язком ознайомлювати страхувальника із правилами страхування, пояснювати, яким чином будуть врегулюватися спірні питання. Страхувальники, у свою чергу, не повинні ставити свій підпис під договором страхування, не читаючи його і не знайомлячись із правилами страхування. Усе це має стати запорукою прозорого розвиненого страхового бізнесу. Необхідним є і нормативне врегулювання дистанційного укладання договорів страхування майна, без якого розвиток галузі не є можливим.

Література

1. Берлач А. І. Фінансове право України : навч. посіб. / А. І. Берлач. — К. : Університет «Україна», 2008. — 328 с.
2. Закон України «Про страхування»: прийнятий Верховною Радою України 07.03.1996 р. № 85/96-ВР : текст зі змінами станом на 11.07.2014 р. / Верховна Рада України. — Офіц. вид. — К. : Парлам. вид-во, 1996. — 78 с.
3. Вовчак О. Д. Страхова справа : підручник / О. Д. Вовчак. — К. : Знання, 2011. — 390 с.
4. Страхування : підручник / [керівник авт. колективу і наук. ред. С. С. Осадець]. — Вид. 2-ге, перероб. і доп. — К. : КНЕУ, 2002. — 599 с.
5. Статистичні дані Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних справ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.
6. Для страховщиків настал судний день [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://delo.ua/finance/dlja-strahovcshikov-nastal-sud-57062/?supdated_new=1421969158.
7. Судова практика розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/ab5e8816c6475569c2257905003047c1?OpenDocument>.
8. Інтернет-страхування в Україні: правовий аспект [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=122102>.